

INTELIGENTIJOS PADĖTIS IR LAIKYSENA

TOMAS VENCLOVA. GYVENIMAS SOVIETMEČIU IR LIETUVIŲ INTELIGENTIJA

Su sovietine sistema privatų karą kariavau daugel metų. To nuo nieko neslėpiau, nors Lietuvoje tai buvo retenybė. Būta netgi tokios keistos koreliacijos: kuo daugiau padlaižiauji ir kuo didesnę neapykantą širdyje užgniauži, tuo tikresnis, rimtesnis veikėjas jautiesi. Man šis atgalinis ryšys buvo nepriimtinas, nes aš nemėgstu šizofreniškos asmenybės susidvejinimo. Žinoma, aš bijojau. Bet, ko gero, vidinė gėda padėjo man tą baimę įveikti.

Dabar dėl dažnai pasakomų žodžių, jog norėjau išsiveržti iš provincialios aplinkos, jog manoji veikla dėl žmogaus teisių – tarsi šios idėjos padarinys. Tai neabejotina tiesa. Kurie ne kurie ištrūkdavo iš to liūno gyvendami Lietuvoje. Tokiems žmonėms galima tik pavydėti.

Kartais juokaudamas sakydavau, jog išvažiuavau, norėdamas atitrūkti ne tiek nuo sovietų valdžios, kiek nuo lietuvių inteligentijos. Manęs visiškai netenkino bejėgiškas kuždesys virtuvėje (beje, Rusijos virtuvėse kalbėta garsiau) ir tasai liquistas noras išsaugoti kažkokį išskirtinumą. Mane gąsdino troškimas gyventi provincialiai ir izoliuotai. Nuo visko. Ne tik nuo Rusijos, bet ir nuo Vakarų. Mūsų inteligentijos nuomone, reikia išsaugoti idealų, išgalvotą autentiškumą, kuris egzistavo ir egzistuoja tik šios inteligentijos smegenyse - kaip ir be galo geros bei tyros Lietuvos įvaizdis. Esą reikia išsaugoti kažkokį pirmapradiškumą, tyrumą, kažkokią didybę, išlikusią dar iš indoeuropiečių laikų.

Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova. Vilnius: „Baltos lankos“, 2000, p. 266.

KĘSTUTIS K. GIRNIUS. APIE INTELIGENTŲ PRISITAIKYMĄ

[...] daugelis kompromisų daryti karjeristiniiais, o ne patriotiniais sumetimais; saviapgaulė ir polinkis apsigauti tautiškumo skraiste pasidarė tokie savaiame suprantami, kad inteligentai retai sugebėdavo kritiškai įvertinti savo laikyseną ir nuostatas. Ir labai nenorėjo, kad jiems būtų primenama, jog buvo galima elgtis kitaip. Daugelis inteligentų piktai sutiko režisieriaus Jono Jurašo nutarimą dėl kūrybos laisvės emigruoti iš Lietuvos ir siekti karjeros užsienyje. Jis esą turėjo praryti savo didybę, nusileisti valdžiai ir toliau dirbti Lietuvos gerovei. Jam reiškiamos pagiežos negalima paaiškinti vien nusivylimu, kad Jurašas pasitraukia iš „kovos“ lauko ar įtarimu, kad jam rūpėjo tik asmeninė karjera. Pyktį didele dalimi kėlė tai, kad, mesdamas iššūkį valdžiai, jis metė iššūkį kone visuotiniam prisitaikiusiųjų pasiteisinimui, kad nėra kito kelio, išskyrus kažin kokio *modus vivendi* su valdžia radimą. Kad ir kaip vertintum Jurašo motyvus, jis parodė, kad galima elgtis kitaip negu reikalauja kompartija.

Ir kitais atvejais neapsieita be sąžinės graužaties ar sąšamonės kuždėjimų. Daugelis jautė poreikį vaizduotis santvarkos oponentais. Privačiai inteligentai daug bambėjo, tyčiojosi iš aparatininkų bukumo, nuoširdžiai piktinosi kai kuriais valdžios veiksmais. Tačiau riba tarp valdžios toleruojamo ir netoleruojamo bambėjimo (sunku jį vadinti kritika) buvo puikiai įsisąmoninta ir beveik niekada neperžengiama. Taip stropiai laikytasi valdžios žaidimo taisyklių, kad, atgavus nepriklausomybę, paaiškėjo, kad nebuvo rašoma net ir į stalčių. Šiek tiek supaprastinant reikalus, galima sakyti, kad intelektualų baikštumas buvo nekintamas Lietuvos gyvenimo dėmuo, dėl kurio piktinosi Lietuvos partizanai bei pogrindžio spaudos leidėjai aštuntą ir devintą dešimtmetį. Būta ryškių išimčių, bet jos tokios akivaizdžios, nes tokios retos.

Pagaliau verta dėmesio savotiška Alberto Zalatoriaus odė prisitaikymui. Pasak Zalatoriaus, „prisitaikyti ir išlikti reikalauja ne mažiau jėgų ir ištvermės negu kovoti, nes prisitaikymo formos

skausmingesnės ir dramatiškesnės – jos reikalauja nuolatinio susidvejinimo ir savęs tramdymo“. Čia reikia skirti keletą dalykų. Pirma, ne tik susitaikymas, bet ir kolaboravimas bei pasipriešinimas gali būti dramatiškas ir skausmingas, pvz., jei kolaboranto sąžinė jautri ar pasipriešinimo dalyvio šeimai gresia areštas. Bet psichologiniai veikėjo bruožai ar jo socialinė aplinka nekeičia jo veiksmų pobūdžio. Antra, kaip minėjau, prisitaikymas nėra lygus prisitaikymui. Žmogus, kuris minimaliai prisitaiko ir sielojasi net dėl to minimumo, gali jausti reikalą tramdyti savo jausmus, kad neperžengtų valdžios nustatytos ribos. Bet didžiajai daugumai prisitaikymas buvo natūralus reiškinys – jie stoji į pionierius, komjaunimą, partiją, klusniai vykdavo nurodymus. Tokie žmonės nepergyveno jokio dvejinimosi, nes nebuvo ko dvejinti; nors jie kartais gal ir gardžiavosi dvejinimo regimybe. Trečia, nepaisant to, koks dramatiškas prisitaikiusiojo vidaus gyvenimas, lieka klausimas, kodėl jis, pvz., neatėjo į disidentų teismą ir nepareikė solidarumo. Tas kuklus žingsnis būtų padaręs jį didesniu žmogumi.

Girnius K. „Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas“, in: *Naujasis Židinys–Aidai*, nr. 5, 1996, p. 272–273.

VALDEMARAS KLUMBYS. APIE INTELIGENTŲ BŪRIMĄSI Į RATELIUS

Grupių, kuriose aptarinėti politiniai klausimai, veikla ypač suaktyvėjo susilpnėjus represiniam režimo spaudimui postalininiu laikotarpiu. Tuomet sustiprėjo senieji neformalūs kultūrinio elito socialiniai ryšiai, mezgėsi nauji. Plėtėsi mažos artimiausių draugų grupelės, kūrėsi naujos, jos jungėsi į neformalių grupių tinklą. I. Kostkevičiūtė prisimena, kad 6 deš. pabaigoje bendraminčių telkimosi jungtys „ima darytis būdingu reiškiniu – asmeniniu nevaržomo bendravimo, informacijos, įvairių idėjų poreikiu, kuris ugdo disidentinę mintį ir plinta bendruomenėje įvairiais laisvų įsitikinimų bei savarankiškos elgsenos židiniais. Jų Vilniuje buriasi nemažai“. Panašiai tokią veiklą aprašė ir KGB darbuotojai: „nacionalistiniame elementui būdingas būrimasis į grupes. Tokiu būdu palaikomi ryšiai tarp nacionalistiškai nusiteikusių asmenų [...] organizuojant susitikimus (visai nekaltomis progomis), dviprasmišką susirašinėjimą, teikiant materialinę ir kt. pagalbą – pagalbą įdarbinant ir t. t. Susitikimų metu nacionalistai pasikeičia nuomonėmis apie padėtį užsienyje, TSRS ir respublikoje, svarsto galimybes gyventojų nacionalistiniame auklėjime, numato savo pozicijų sustiprinimą konkrečiose organizacijose“. Nors čia aptarta buvusių nuteistųjų dėl politinių priežasčių veikla, tačiau kultūrinio elito grupių veikimo principai ir pobūdis buvo labai panašūs.

Tiesa, dera pabrėžti, kad politinis ar visuomeninis veikimas nebuvo svarbiausias tokių grupių tikslas. Didelį tuštybės ir snobizmo kiekį jose gerai parodo priėmimo į vieną kultūrinio elito grupę ritualas, šmaikščiai aprašytas S. Rapoporto: „Naujiems nariams pakliūti į grupę nėra lengva: kiekvienas mažų mažiausiai turi turėti įgimtą, tarnybinę arba materialią žymę, vėliau jam teks apaugti papildomais požymiais [...] [Svarbus buvo] kampinis staliukas sostinės „Neringos“ kavinės mažojoje salėje, kur rinkdavosi kelios „paženklintųjų“ [kultūrinio elito narių] kartos. Tarp jų buvo keletas kylančių A grupės [aukščiausio statuso turėtojų] atstovų, apdovanojančių savo augančiu išskirtinumu visus, kurie išsikovojo teisę keliauti tiesiu žingsniu nuo durų būtent prie šio stalo. Beje, kad išsikovotų šią teisę, klientai ilgokai turėdavo artėti nuo paprastų kaimyninių staliukų, palaipsniui stiprindami pažintį, įtvirtindami savo poziciją ženklų demonstravimu; kai kurie tenkindavosi net ne ypač sėkmingu, kartais visiškai menku vaidmeniu, kad tiktai būtų tarp „jų“.

[...]

Neformaliais ryšiais sujungtų grupių tinklas formavo erdvę, kurioje keistasi pamažu iš grynai privačios sferos išeinančiomis privačiomis individų ar įvairių neformalių grupių nuomonėmis. Iš tokio grupinio bendravimo kilusių opozicinės bei pasipriešinimo veiklų egzistavimas irgi parodo, kad

žmonės išlaikė savarankiško veikimo galimybę, tegul ir ribotą. Kartu toks veikimas įrodo, kad išliko ne tik grynai privatūs žmonių tarpusavio ryšiai, kurie nuo politinių režimų mažai priklausomi visais laikais. Jis reiškia, kad egzistavo alternatyvaus oficialiajam politinio veikimo sfera.

Klumbys V. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 82–83.